

SZEMLE

JEAN BÉRENGER

HISTOIRE DE L'EMPIRE DES HABSBOURG 1273—1918

(A Habsburg-birodalom története)

Paris, Fayard, 1990. 809.

Az ismert francia kiadó 1989-ben már megjelentetett egy kötetet az ottomán birodalom történetéről, Robert Mantran szerkesztésében, sok szerzővel, hasonló terjedelemben, mint Bérenger munkája. Ez utóbbinak azonban az az előnye, hogy egy ember írta, egységes szempontok szerint.

Jean Bérenger Victor-L. Tapié tanítványa volt Párizsban, a caeni és a strassbourg-i egyetem után most a párizsi Sorbonne tanára. Tapié két nagyobb könyvet is publikált a dunai birodalomról: *Monarchie et peuples du Danube* (Dunai monarchia és népek, 1969) és *L'Europe de Marie Thérèse* (Mária Terézia Európája, 1973), mindkettő ugyancsak a Fayard kiadónál. Bérenger mesterétől vette át a témát, Közép- és Kelet-Európa szakértője a Sorbonne-on is, többször hivatkozik is erre. És valóban méltó folytatója mesterének, sokoldalú érdeklődésével is, meg a korai újkor iránti elsődleges elkötelezettségével. Ahogy Tapié a barokkról vagy XIII. Lajosról is írt, a hadtörténetben is járatos Bérenger-nek van egy Turenne-monográfiája is (1987), de írt az osztrák köztársaság történetéről (1971), a dunatáji Európáról 1848-tól napjainkig (1976), vagy Csehszlovákiáról (1978). Sokat forgatják a hallgatók a dunai Európáról készült történelmi lexikonját (1976). A magyar történelemnek (és nyelvnek) jó ismerője, ő adta ki a magyar rendek 1655—1681 közti sérelmi feliratait (1973) értő bevezetéssel és magyarázatokkal. A Monarchia egyéb népeinek a nyelvét is ismeri, s ennek megfelelően sérelmeiket és problémáikat is. A könyv végén található bibliográfia arról tanúskodik, hogy roppant nagy kiadott forrásanyagot és feldolgozásokat használt fel (köztük 1989-ben megjelent munkát is), apró részleteikben is ismeri az eseményeket és a szereplőket. S ezt kiválóan fel tudta használni munkájában.

A könyv a franciáknak szól, akik tele vannak előítélettel a Habsburgokkal és a Monarchiával szemben, ezeket próbálja eloszlatni, anélkül, hogy különösebben francia szempontból tárgyalná témáját. A Habsburgok története különben is elválaszthatatlan Franciaországtól, tehát bizonyos francia szempontok objektíve is beletartoznak ebbe a történetbe.

Bérenger érdemben a dunai Monarchia történetét írja meg. Ezért ad kitűnő földrajzi áttekintést róla, ezért utal röviden az őskori és ókori előzményekre ezen a területen, de természetesen kitekint Spanyolországra is az ottani Habsburg-uralom kapcsán, meg óhatatlanul az összeurópai fejleményekre is. Nyilván nem lehet feladatunk valamiféle tartalmi ismertetés, hiszen az is kisebb könyvet tenne ki. Csak egy pillantást a beosztásra: a szerző négy nagyobb részben tárgyalja mondanivalóját, s már ez is előlul valamit szándékaiból: az első rész a Habsburgokat mint német fejedelmeket tárgyalja (1273—1519), a második rész az univerzális birodalmat (1519—1700), a harmadik Ausztriát mint nagyhatalmat a spanyol örökösödési háborútól, a negyedik pedig a soknemzetiségű birodalmat (1867—1918). Ezen belül a bevezetés és az összegezés mellett 44 fejezetre osztotta a munkát, mindegyiken belül számos alfejezettel, tehát nagyon jól áttekinthetően tagolta. Mint maga írja bevezetőjében, az uralkodóház társadalmi és politikai történetét írja, de nagyon alapos alfejezetekben tárgyalja koronkint a gazdasági viszonyokat, a társadalom struktúráját és mentalitását (!), és nagyon szép kultúrtörténeti fejezeteket írt a humanizmusról, a barokkról, a felvilágosodásról vagy akár a biedermeier Bécsről. Kár, hogy a századforduló kultúráját már nem tárgyalja ilyen behatóan, mindössze néhány mondat jut a témának, ahogy általában az 1848 utáni korszakot kurtábban intézi el a többieknél. De lehet, hogy ezt csak az utóbbi negyven év görcse diktálja nekünk, amely a 19—20. század történetének oly kiemelt jelentőséget (és terjedelmet) zánt.

Ha tartalmi ismertetést nem is kívánunk adni, néhány találó megállapítására azért utalni szeretnénk, ezekkel egyébként mélysegesen egyetértünk. Így azzal, hogy Szapolyai óta (ő Zapolya-nak írja) volt egyfajta magyar—török együttműködés, francia szövetségben, így Magyarország (az egész Magyarország, tehetnénk hozzá) már nem töltötte be a védőbástya-szerepet, ezt egyébként a szerző helyteleníti. Vagy azzal, hogy a török korszakban az örökös tartományok sokkal súlyosabban adóztak, mint Magyarország (igaz, csak részben és

esetlegesen váltak hadszíntérré). Amikor 1556-ban Bécsben létrehozták a haditanácsot, a magyar politikusok nem voltak hajlandók részt venni, utólag viszont folyton panaszkodtak, hogy kizárták őket belőle. És a hasonló panaszokból még nagyon sok volt. A tizenöt éves háború után a törökök a magyarok hozzájárulásával tartották meg birtokaikat. Csehországban az 1620 utáni „sötét” korszakban nem a Habsburgok, hanem maguk a csehek voltak a legbuzgóbb ellenreformátorok. A spanyol örökösödési háborút valóságos világháborúnak tartja, amely végül is ésszerű kompromisszummal, az örökség felosztásával zárult. Nagyon jól vonja meg Bérenger Mária Terézia uralmának mérlegét, a pozitívumok túlsúlyával. Metternichről is inkább pozitív képet ad, arra utal, hogy az 1815-ös európai rendezés végül is 1914-ig megakadályozta a nagy európai háború kitörését. Ferenc Józsefet közepszerű uralkodónak tartja, vitathatatlan népszerűsége egyéniségétől független volt. Az 1867-es kiegyezés nem volt rosszabb egyéb rendezéseknél, de sajnálatosan elmaradt a továbbfejlesztése. Bérenger ismételen hangsúlyozza, hogy a Monarchia megreformálását sokan akarták, fenntartását (1914-ig) mindenki, ha különböző megfontolásokból is. A dualista korszakot ugyancsak pozitívan értékeli a szerző, ha koncedálja is, hogy a gazdasági fejlődés területileg egyenlőtlen volt. Viszont nagyon megrója Ferenc Józsefet a szerb hadüzenetért, amely a katasztrófát elindította. Az ossz tartó erőket Bérenger is az Egyházban, a hadseregben, a hatékony bürokráciában látja. Idézi Masaryk 1913-as birodalmi tanácsi beszédét, amelyben a Monarchia fennmaradását természetes mozzanatként tartja, éppen ezért látja szükségesnek megreformálását. Ahogy Bérenger később maga is kifejti, bizonyos föderálissal a Monarchia még sokáig járható megoldás lett volna. A végső következtetésekben a felbomlást katasztrófálisnak tartja, úgy véli, alapvetően külső erők okozták, nem a népek elégedetlensége vagy az emigráció. A dunai népek együttélésének négy lehetséges változata volt (eddig). Az első a Habsburg-birodalom, amely minden hibája ellenére működött. (Bérenger arra is utal, hogy 400 éven át, míg az 1918 utáni rendezés csak 20 évig tartott.) A második megoldás az 1918 utáni, amikor a francia politika a sok kisállamban (amely megismételte a Monarchia soknemzetiségű összetételét) nagyobb biztositékot látott a német és a bolsevik imperializmus ellen, mint a Monarchiában. A harmadik a néhány éves német megoldás, a negyedik pedig az ellentéteket mesterségesen elfojtó pax sovietica. Hogy ennek végeztével lesz-e valami lehetőség tartósabb összefogásra, azt Bérenger csak lehetőségként veti fel.

Talán a legfontosabb, amit a szakirodalom kevésbé szokott emlegetni: az osztrák–magyar dualizmus bizonyos elemei már a 17. századtól nyomon követhetők, 1715 után még nyilvánvalóbbakká válnak.

Nemcsak találó megállapításokkal, hanem szellemes megfogalmazásokkal is tele van ez a könyv, hogy csak egyet idézzünk: V. Károly uralma „győzelmek másnapok nélkül és tartós kudarcok” (victoires sans lendemain et échecs durables). Bérenger nagyjából az angolszász történetírás világos, áttekinthető, a lényegre törő módszerével fogalmaz, de nem egyszer nem tud ellenállni a franciás esszéstilusnak, amiből azután az következik, hogy apróbb részletek többször ismétlődnek, más-más összefüggésben. (Frankel Leó néhány oldalon belül kétszer is megalapítja a nemválasztott pártját, illetve az általános munkáspártot — 683, 689.)

Sajnos, a szerző sehol sem nyilatkozik arról, milyen elvek alapján használja a helyneveket. A gyakorlatból arra lehet következtetni, hogy ahol van ismert és elfogadott francia alak, azt használja (Presbourg), egyébként általában a mai elnevezéseket, de nem mindig. Egy helyen pl. Nagyvárad — Oradea alakot használ (126.), de néhány sorral lejjebb már csak Oradea szerepel, vagy megint Nagyvárad (Oradea) és Ersékujvár (Nové Zamky) (353.), de egy lappal tovább újra csak a román, illetve szlovák névalak. Wallenstein meggyilkolásának színhelye Cheb (306.), de a 303. lapon lévő térképen Eger szerepel, a német név. Másutt meg fordított rendben Alba Julia (Gyulafehérvár) (452.). Vagy az 583. lapon egymás mellett Kremsier és Olomouc, tehát a német, illetve a cseh név, míg a mutatóban Olmütz szerepel (619–621.). Valami egységes megoldást kellett volna találni, véleményünk szerint nyilván a történeti névalakokat használni a szövegben, és az indexben utalni a mai alakra (az index Ersékujvár alatt még a német elnevezést is közli pl.), vagy pedig fordítva, tehát következetesen csak a mai elnevezéseket használva a szövegben is. Akkor nem is biztos, hogy a mutatóban utalni kellett volna a történeti névalakokra.

Egy ilyen terjedelmű, nagy korszakot és nagy területet átfogó munkában természetesen adódnak tollhibák. Csak néhányat sorolunk fel: Kálmán magyar király nem volt szent (21.). Szent Vencel halálát 929-re teszi (51.), újabban a cseh történetírás megint a 935-ös dátumot fogadja el. 896-ban nem magyarok és kazárok (54.), hanem magyarok és kabarok foglalták el a Duna-medencét (egyébként korábban a ma elfogadottabb 895-ös dátumot használja, 39.). II. Lajos magyar királyt Mohács után nem elfogták és meggyilkolták (174.), hanem a Csele patakba fulladt. Az eredélyi fejedelmeket nem koronázták meg (216.). Szigetvár (és Kanizsa) nem Szlavóniában van (215, 218 és 265. — ez utóbbi hiányzik a mutatóban), hanem a Dunántúlon, ezzel szemben Szarvas nem a Dunántúlon (483.), hanem a Tiszántúlon. Bocskai koronája nem Budapestten található (280.), hanem Bécsben. Az utolsó budai pasát nem Alinak hívták (365.), hanem Abdurrahmannak. Az osztrák kame-ralista Hörnigk következetesen Hörngnik alakban szerepel (331., 386., természetesen a mutatóban is, 794.). Vagy Leczinski szerepel (405.) Leszczyński helyett (a mutatóból hiányzik). 1767-ben a szerző nem említi az úrbérrendezésnél az úri és paraszti föld elválasztását (497.), II. József 1789-es, meg nem valósult parasztrende-

letét túl röviden tárgyalja (513.), egyébként a különböző ausztriai úrbéri rendezésekről sem szól, és az 1848-as ausztriai rendezésnél azt mondja, hogy a parasztok csak a rusticalis birtokot kapták meg, a használatukban lévő dominicalist nem (700.), pedig ténylegesen azt is, a kettő különbsége csak a magyarországi rendezésben eredményezett eltérő eljárást. Bérenger beszél az osztrák és magyar területek közti vámhatár 1850-es eltörléséről, később mégis több ízben a kettő közt 1867 után ismét létező vámvonalat említi (641, 660.). A 665. lapon viszont megint az egységes vámterületet említi. A 677. lapon azt írja, hogy a magyarországi középiskolák a dualizmus korában mind magyar nyelvűek voltak (677.), míg utóbb (682.) arról szól, hogy a magyar nyelv kötelező tantárgy lett. A 706. lapon azt írja a szerző, hogy a Monarchia hadseregében a világháború alatt nem volt lázadás, holott csak a cattarói (kotori) felkelésre kell utalni, vagy a katonaszökevény „zöld káderek” létrejöttét. Ferenc Ferdinánd merénylője Gavrilo Prenzip alakban szerepel (722.), a mutatóban is (797.) a helyes Princip helyett. De talán épp ez utal arra is, hogy ezekben a tollhibákban (sorukat még lehetne folytatni) sokszor talán csupán a sajtóhiba ördöge ingerkedik az olvasóval. Mindenesetre a mű érdemein ezek mit sem módosítanak.

Külön kell még szólni a mellékletekről, a jegyzeteken kívül egy ügyes és hasznos glosszáriumból, amely a német történelmi szakkifejezések magyarátát adja, a feldolgozott anyag mennyiségét érzékeltető nagy bibliográfiáról (külön a forráskiadványok, azután a feldolgozások tematikus rendben). Ugyancsak hasznos segéd-eszköz a rövid kronológia. Nagyon jó, áttekinthető a II térkép, kár, hogy a 644–645. lapon lévő, a dualizmus-kori nemzetiségi viszonyokat ábrázolón nyilván valamilyen elnézés miatt a székelyek románokként szerepelnek.

Röviden összefoglalva: nagyon jó könyv. Öröm elolvasni.

Niederhauser Emil